

En eldstad, flera berättelser

*Unga skapar relationer till tidigare
generationers samiska platser*

Ylva Jannok Nutti & Kajsa Kuoljok

En eldstad, flera berättelser

*Unga skapar relationer till tidigare
generationers samiska platser*

av

Ylva Jannok Nutti & Kajsa Kuoljok

Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum
Ájtte, Duottar- ja Sámemusea
Jokkmokk 2014

Publicerad med stöd av Interreg IV A Nord

Text: Ylva Jannok Nutti & Kajsa Kuoljok

Layout: Kajsa Kuoljok/Folke Hansén

Omslagsfoto: Ludvig Wästfelt, Kajsa Kuoljok

Tryckning: AB Norrmalmstryckeriet, 2014

Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum

Ájtte, Duottar- ja Sámemusea

Box 116, 962 23 Jokkmokk

ISBN 978-91-87636-24-0

Innehåll

- 5 Förord
- 7 Inledning
- 9 Eldstaden – att skapa en viloplats på en förhistorisk plats
- 11 Spår i naturen
- 13 Nyttjande av naturens resurser vid eldstaden– nu som förr
- 14 Från generation till generation
- 19 Söka och finna välkända spår från en förhistorisk tid
- 21 Lära sig finna spår i ett förhistoriskt renskötselcentrum
- 23 Den lokala platsen med nya ögon
- 24 Referenser

Förord

Denna skrift har sin bakgrund i ett miljöpedagogiskt delprojekt Årrangádde inom projektet Före gränser och över gränser – samiska samhällsförändringar i ett långtidsperspektiv som har drivits under år 2012. Projektet är del av EU-programmet INTERREG IV A Nord - Sápmi, där Ájtte, Svenskt fjäll- och samemuseum är nationell finansär. Unga i åldrarna 10-12 år fick delta vid ett läger.

Lägret hade målsättningen att förmedla äldre samisk historia till en yngre generation på ett äventyrligt och lockande sätt. Lägre genomfördes som en tidsresa. På lägret reste vi genom berättelser och praktiska aktiviteter till olika tidsperioder; från dagen idag, till den tiden då våra mor- och farföräldrar var barn och ända tillbaka till stenåldern. Vi reste även till en tilltänkt framtid, där vi reflekterade över vilka spår vi som lever idag önskar efterlämna till kommande generationer. Årrangádde-projektet är ett tvärvetenskapligt projekt med samarbete mellan kunskapstraditionerna; etnologi, arkeologi och pedagogik. Det skedde praktiskt genom att etnolog Kajsa Kuoljok och Ylva Jannok Nutti, fil. dr i pedagogik, utifrån sina respektive kunskapstraditioner utformade och genomförde lägret i regi av Ájtte museum. Vid lägret vägledde även experter från Ájtte museum Kjell-Åke Aronsson, fil. dr. i arkeologi, och historiskt kunnige Jarl Henriksson och tillsammans med samiska traditionskunniga; Elli-Karin Pavval, Birgitta Kuoljok och Nils-Gustav Blind. Tillsammans bidrog alla med sina kunskaper och synsätt och med de unga deltagarna fördes en diskussion om hur dåtidens samhälle kan ha sett ut och om de spår de lämnat efter sig.

Ett stort tack till alla unga i Jokkmokk som deltog på lägret, tack för att vi fick vara tillsammans med er under två lägerdagar! Ett stort tack till Elli-Karin Pavval, Birgitta Kuoljok och Nils-Gustav Blind för att ni delade era kunskaper med oss!

Jokkmokk den 15 maj 2014

Ylva Jannok Nutti & Kajsa Kuoljok

Inledning

I Årrangådde projektet anordnades ett läger för unga i åldrarna 10-12 år, där de fick lära sig att känna igen arkeologiska spår från samiska lämningar och tidigare samiska generationer levnadssätt. Dessa spår sammanlänkades med samisk traditionell kunskap och de ungas vardag idag. Läget genomfördes utifrån målsättningen att på ett äventyrligt och lockande sätt intressera unga för samisk förhistoria. Detta skedde genom att ta utgångspunkt från de ungas vardag och genom praktiska aktiviteter och berättelser. Genom att anknyta till det välbekanta kunde vi genom aktiviteter, berättelser och samtal, resa till olika tidsperioder; från dagen idag, till den tiden då våra mor- och farföräldrar var barn och ända tillbaka till förhistorisk tid. Vi reste även till en tilltänkt framtid, där vi reflekterade över vilka spår vi idag efterlämnar och vilka vi önskar att efterlämna till kommande generationer.

Vid läget vägledde etnolog Kajsa Kuoljok, fil.dr i pedagogik Ylva Jannok Nutti, fil. dr. i arkeologi Kjell-Åke Aronsson, Jarl Henriksson, Elli-Karin Pavval, Birgitta Kuoljok och Nils-Gustav Blind. Alla bidrog med sina kunskaper och tillsammans med de unga fördes kontinuerligt en diskussion om de olika tidsperiodernas levnadssätt, hur de olika samhällena kunde varit organiserade och hur de livnärt sig på olika näringar och vilka spår de lämnat efter sig. Många landskap förstås som samiska kulturlandskap utan att de innehåller

kulturminnen i form av mänskliga spår. Arkeolog Oddmund Andersen (2008) menar att det samiska landskapet består av olika rum och platser. De olika platserna kan vara knutna till berättelser, namn och minnen och på det sättet har landskapet blivit en del av människorna där förståelsen av landskapet sker i ett samspel mellan människa och natur. Våra samiska traditionskunniga delade med sig berättelser från sin uppväxt, vad de har hört och lärt sig om platsen vi besökte och naturen runt omkring. Genom deras lokala förankring och kunskaper kunde vi anknyta till ett för de unga mer välbekant levnadssätt.

Åttje museum förmedlar kunskap om den samiska kulturen och om den lokala naturen. Museet är en viktig kunskapsbank där unga kan lära sig om samisk historia och de besöker också ofta museet tillsammans med skolan. Museets verksamhet består av, förutom att visa och förmedla, funktionerna samla, vårda och forska. Museiverksamhet idag handlar om mycket mer än att förmedla kunskap genom utställningar och museerna använder allt mer nya verktyg för att nå sin publik. Att förmedla kunskaper ute på ett läger är ett komplement då det till skillnad mot besöken i utställningarna öppnar upp för en dialog.

... tillsammans med de unga fördes kontinuerligt en diskussion om de olika tidsperiodernas levnadssätt, hur de olika samhällena kunde varit organiserade och hur de livnärt sig på olika näringar och vilka spår de lämnat efter sig.

Eldstaden – att skapa en viloplats på en förhistorisk plats

För lägret lämnar vi Jokkmokk en augustimorgon och färdas västerut förbi Pärlälven. I Puornak, inne i en låg tallskog stannar vi till, här någonstans ska vi slå upp vårt läger. Vi kommer fram till en öppning i skogen där vi väljer att stanna. När man kommer till en plats där man önskar att stanna vid, för att rasta eller vila en stund så måste man först fråga om lov. Det är ett passande sätt, att be platsen om lov för att få tillåtelse att vistas där. Ett par renskötare berättade att de när de kommer till en plats brukar be om lov och sedan tackar de för sig igen när de far (Jannok Nutti 2007). Renskötare ber om lov för att visa platsen respekt, som Nils Oskal (1999) skriver, det är viktigt för renskötare att komma överens med betesmarker, flyttningvägar eller kalvningsplatser. Renskötarna önskar att platsen ska ta väl hand om deras renhjord, att renarna ska leva väl där. När de sedan lämnar platsen så måste tacka för att den tog hand om renhjorden. Birgitta berättar att hon lärt sig av sina föräldrar att alltid be om lov och tacka. I Puornak ber vi om lov att få vistas där ett tag.

Ett par renskötare berättade att de när de kommer till en plats brukar be om lov och sedan tackar de för sig igen när de far.

Puornak är i närheten av ett gammalt fångstgropssystem där man förr jagade vildren. Renen rör sig i landskapet efter samma rörelsemönster från år till år. Ingvar Åhrén (1988) menar att samerna omedvetet har lärt sig renens rörelse i naturen och att vi därför söker oss till samma platser som där renen finner ro. Både renhjorden och de renskötande samerna har därför starka band till markerna. Renskötaren väljer platser som utgår från renen, då renskötaren uttryckt med Jorunn Jernslettens (2009) ord ser på landskapet med renens ögon. Genom berättelser får vi ta del av de tidigare generationernas liv, ett liv som liknar det liv som vi lever. Förfäder, minnen, berättelser och samtal skulle, enligt Oskal, vara innehållslösa utan sin anknytning till de lokala platserna. Lars-Anders Kuhmunen (2005) jolkar Árbeeatnamat som ordagrant betyder arvelandet. Han beskriver på engelska ”We listened to stories about the people who came before us, who led the same kind of lives as we were leading”. Vi väljer platser där vi känner igen oss, då det välbekanta ger oss en känsla av trygghet.

Vi reser en tältkåta och den ska vara vår samlingspunkt under de dagar vi ska vistas på platsen. I kåtan kan vi göra upp en eld, men innan det behöver vi en eldstad och till den söker vi stenar. Elli-Karin och Birgitta berättar hur man noggrant väljer stenarna, de ska vara runda och mjuka och lagom stora. En del av stenarna kan vara stora och flata, för där kan bröd gräddas och fisk tillagas. I närheten av kåtaplatsen finner vi lämpliga stenar. Vi skapar vår eldstad och tänder en eld. Ett samiskt ordspråk säger ”Kåtan är bäst, där är man bredvid elden.” Elden har i alla tider erbjudit oss värme och trygghet. Med den tryggheten kan vi sedan utforska det omgivande landskapet och söka stigar som leder oss till nya platser.

Spår i naturen

Samerna är ett folk som historiskt sett varit knutna till naturen baserat på en årtusende lång tradition som jägare- och fångstfolk och sedan genom den moderna renskötselkulturen som har bevarat jägar- och fångstfolkets sätt att nyttja naturen (Sara 2004). Samiskt nyttjande av landskapet är byggt på årtals av anpassning till miljöer där resurserna ofta var och fortsatt är begränsade (Dunfeldt 1993). Självhushållning var, fram till nyligen, det sättet man livnärde sig på där alla deltog, oavsett ålder och kön i de olika sysslorna. Aktiviteterna som renskötsel, fiske, jakt, bärplockning eller andra sysslor är knutna till olika årstider och olika platser då resurserna är tillgängliga. Det rörliga flyttlivet då man rört sig mellan olika marker under året lämnar bara kvar eldstadens stenar som visar var tältkåtan en gång har stått. Eftersom vi har som tradition att aldrig ta stenar från en gammal eldstad för att bygga en ny så ligger eldstädernas stenar kvar men de döljs till en del av mossan. Spåren efter detta nyttjande är subtila och lätta att missa om man inte vet vad man ska se efter. Stigar och eldstäder är därför spår av tidigare generationer som finns kvar i naturen.

Nyttjande av naturens resurser vid eldstaden– nu som förr

Naturens resurser nyttjas idag på samma sätt som förr. På lägret grillar vi fisk som både är saltad och kåtarökt. Saltning och rökning är två sätt att konservera fisken för att den ska hålla ännu längre vilket var viktigt förr då maten inte kunde förvaras i kylan som vi gör idag. Förr, då man inte hade kokkärl, fick man laga maten på stenarna vid elden eller som vi gjorde, grilla över elden. I skogen får vi visat hur vi ska finna grillpinnar. Barnen täljer sina grillpinnar med sina egna knivar. Elli-Karin visar hur fisken skulle sättas på grillpinnen och sedan stickas ner i marken vid elden. Vi undersöker om fisken är färdigstekt genom att dra bort benet, när man kan lossa benet utan att köttet följer med är fisken färdig att äta. Medan vi väntar på att fisken ska bli klar smörar vi vårt nybakade bröd. De unga äter sin mat på tallrikar av näver, som är dåtidens tallrikar allteftersom fisken är färdiggrillad, det smakar mycket gott.

Att naturen bara är till låns och att vi inte lämnar fula spår efter oss är en grundtanke inom samisk kultur.

Förr bakade man bröd varje dag, annars blev brödet för hårt. Ofta var det stora familjer så det gick också åt mycket bröd. Brödet bakar vi inne i kåtan. Elli-Karin visar hur man kavlar degen till fina runda kakor. Alla bakar sin egen gáhkko, sitt eget bröd. Det är lite speciellt att baka över öppen eld. Man kan baka på en platt baksten eller i stekpanna. Vi gräddar brödet i stekpannan över elden, sedan sätter vi brödet vid sidan av elden för att låta den få mer färg. Elli-Karin och Birgitta berättar hur man bakade förr. För många är det en välkänd syssla att baka gáhkko då de brukar hjälpa till med det hemma och även baka på förskolan och skolan. Medan vi bakar delar vi erfarenheter om hur var och en gör när de bakar i sin familj.

Att naturen bara är till låns och att vi inte lämnar fula spår efter oss är en grundtanke inom samisk kultur. Benen efter måltiderna samlades förr ihop för att lämnas ute i naturen. En renskötare berättar att hans familj bär ut benen till en särskild plats i skogen (Jannok Nutti 2007). Han tycker att det är att häda renen om man slänger benen i soptunnan. Vidare berättar han att han aldrig heller bränner renskinnet, utan att han även tar med dem ut i skogen. Detta är något som han har fått inpräntat i sig från barnsben. Oskal (1999) skriver att samiska barn får lära sig att önska många renar när de för ut ben och matrester. Barnen får även lära sig att inte lämna kött på benen, utan att skrapa benen väl för att det kan ge god renlycka. Det gäller att visa respekt för alla naturens resurser även för fisken vi äter, så efter vår måltid samlar vi ihop benen och lägger dessa i ett nävertäcke. Vi bär det till en undanskymd plats och täcker det sedan med mossa och stenar. Det är ett sätt att hedra djuret, renen eller fisken och på så sätt kan man önska sig att få bättre renlycka eller fiskelycka, det är också ett sätt att hindra hundar och andra djur att få i sig vassa ben och på så sätt skada sig.

Från generation till generation

De unga fick göra eld, baka bröd och grilla fisk tillsammans med Elli-Karin Pavval, Birgitta Kuoljok och Nils-Gustav Blind. Genom görandet, berättandet och genom det samiska språket överförs samisk traditionell kunskap från generation till generation (Porsanger & Guttorm 2011). Samiska barn lär sig genom att delta vid aktiviteter och genom att observera och därefter att försöka utföra uppgiften, tillsammans med någon kunnig för att sedan utföra den helt själv (Balto 1997; Sara 2004; Jannok Nutti 2007).

I kåtan, sittande runt eldstaden lyssnar vi till Elli-Karins berättelser från hennes barndom. Vi får lära oss om kåtans olika rum, om hur vi lever i kåtan och om vilka uppföranderegler som finns. I kåtan har alla i familjen sin särskilda plats och när man rör sig i kåtan sker det med stor försiktighet (Drake 1979; Fjellström 1985). Att kliva över eldstaden eller köksavdelningen passar sig inte, istället ska man krypa bakom de personer som sitter närmast vid elden. Det här är välbekant för många av de unga och många berättelser berättas om att bo i en kåta.

Vi är många som är i Puornak för första gången. Istället för att ge förhållningsregler och begränsa de ungas rörlighet under vår vistelse instrueras de i hur de ska göra för att hålla reda på varandra och inte själva komma bort. De får instruktioner att om någon hojtar, då ska de svara varandra. När man inte är bekant med en plats ska man inte direkt bege sig för långt bort från samlingsplatsen, från eldstaden.

I renskogen hoar renskötarna åt varandra, dels för att lokalisera varandra men också för att bedöma avståndet till den andra personen med hjälp av ljudets styrka (Jannok Nutti 2007). Ljudstyrkan på hoandet varierar beroende på väder, vind och terräng. Om en person befinner sig inom höravstånd, som på lulesamiska heter gullosmierrin, kan personen vara upp till en mil bort, ett avstånd som på nordsamiska benämns beanagullan. Det betyder inom det avstånd där en hund kan höras skälla. Renskötaren använder sig av denna metod i skogen, då man inte kan se varandra. När vi ropar på de unga uppmanas de att svara genom att ropa tillbaka. Det här är ett sätt att prata med varandra. När vi ville att alla skulle samlas vid kåtan, ropade vi och de svarade precis som de fått lära sig. Elli-Karin blev så glad när de hade den här kunskapen och gjorde precis som hon gjorde som barn. Det är en viktig kunskap säger hon, och det finns till och med ett samiskt ordspråk som lyder "På fjället har man ögon och i skogen måste man lyssna". Det finns olika sätt att hojta på och de har olika betydelser. Nils-Gustav berättar att hojtet brukade man använda förr när man inte hade kommunikationsapparater och man såg en ren i skogen. När man skickar hunden efter renarna hojtar man och på så sätt manar på den att fortsätta om man ser att den tvekar.

De unga fick på detta vis frihet och möjlighet att själva utforska och upptäcka platsen. Att inte begränsa barnens frihet var uppskattat, en flicka berättar:

”Det var kul för att det inte var som på skolan, att man måste säga till varje gång man går någonstans, man kunde vara lite för sig själv också.”

Elin Baer (i Balto 2008) berättar att hon inför ett besök på marknaden tillsammans med barnen på förskolan uppmärksammade dem på hur hon var klädd för att de lätt skulle kunna känna igen och lokalisera henne i den stora folkmassan. Hon gav på så sätt barnen ansvaret att vara uppmärksammade på var hon befann sig, istället för att hon som vuxen skulle övervaka barnen. Barnen fick på så sätt frihet under ansvar. Detta är ett vanligt samiskt uppfostringssätt (Balto 1997, 2008). Denna frihet ger barnen möjligheten själva vara aktiva.

SM
2012

Söka och finna välkända spår från en förhistorisk tid

En viktig del av lägret var att de unga själva skulle aktivt söka spår, spår från eldstäder och fångstgropar. De fick i uppgift att söka spår efter en äldre eldstad vilket är ett av de vanligaste arkeologiska spåren från samiskt nyttjande i förhistorisk tid. Eldstaden är ett välbekant spår för dem då de nyss skapat en eldstad och då de även är vana att vistas ute i naturen där gör upp eld och använder eldstäder. Innan de börjar söka efter den gamla eldstaden berättar Jarl om forntidens människor som bodde här, hur de jagade vildren och då troligen bodde i tältkåtor. Spåren efter dem är då bland annat en eldstad. De unga instrueras hur de ska börja med att fundera var de själva skulle välja att sätta upp sin kåta. Det är viktigt var man ställer en kåta, det ska vara en plats där det är slätt och gärna på en höjd, om kåtan står nere i en grop får du in all rök och regnvattnet samlas inne i kåtan.

Genom att vi nyss skapat en eldstad trodde barnen att det skulle vara en lätt uppgift, men då eldstaden är gammal har den blivit delvis dold under mossa och mitt i eldstaden har det börjat växa en liten tall. De springer iväg åt olika håll för att leta, alla vill hitta den först. När vi slutligen har hittat den visar Jarl att stenarna inte ligger där naturligt utan att det syns att människorna har burit dit dem och lagt dem i en rund form. Jarl visar att stenarna är skörbrända, de har sprickigt av värmen och är vassa. Stenarna i vår eldstad i kåtan är mjuka och runda. Kjell-Åke sticker ner sonden i eldstaden och säger att det ligger stenar mitt i den. När man är ute på hösten och eldar en riktig glödbädd kan man sätta stenar i elden, då hålls värmen en längre tid i kåtan. I sonden är jorden svart av sot och kol och i botten är jorden röd vilket visar att man har eldat mycket och att det har blivit riktigt varmt.

... den där árran (eldstaden) såg man nästan inte. Man kan ha sprungit rätt över den.

Det krävs ofta nära kunskap om vilka aktiviteter som har skett i landskapet för att se spåren efter dessa. Att de samiska spåren inte är lätta att se berättar ett av deltagarna.

”Jag har bara kollat på såna där gamla saker nere i södra Sverige, som kyrkor. Dom har mycket saker från kungar och sånt. Där är det inte svåra att hitta dom, där står det vid varje sak vad det är. Våra saker är mest från samer och den där árran (eldstaden) såg man nästan inte. Man kan ha sprungit rätt över den. Det var häftigt att man kan hitta en sån gammal sak.”

Lära sig finna spår i ett förhistoriskt renskötselcentrum

Genom att vi funnit den gamla eldplatsen har vi lokaliserat en plats där människorna förr har uppehållit sig, kanske i väntan på att vildrenarna skulle komma. Nils-Gustav berättade om renarnas förflyttningar i området och om hur människorna nyttjar området idag. Det är lågland vilket innebär att det är lite snö på vintern och på tallheden växer det mossa. Detta gör området till ett trivselområde under hösten och vintern för renarna som kommer ner från högfjällområdena.

De unga får frågan om hur de får sitt renkött på hösten. Platserna för renslakt för samebyarna i närheten idag är Guorpak, Buollemoajvve och Bajkas. Nils-Gustav berättade att den här platsen troligen var dåtidens brukscentrum för de människorna som bodde här för 1000 år sedan. Det var här man fick sin huvuddel av kött för vintern genom att fånga vildrenarna under deras vandring ner till skogslandet under hösten. Platsen som vi befinner oss på heter Puornak, som Nils-Gustav vidare berättar kan komma av ordet buornna som är en stenkista i marken. Förr i tiden när det inte fanns salt så kunde man gräva ner köttet i en stenkista så det blev en köttgömma i marken eller sätta maten i en kallkälla för att det skulle stå så svalt som möjligt och i skydd så att inga djur skulle komma åt köttet.

Kjell-Åke berättar att på den här platsen finns en stor fångstgropsanläggning. När den var i bruk så fanns inte renskötseln utan samerna var ett jägarfolk som jagade vildren. Troligen hade man byggt fångstarmar för att leda in renfloken till fångstgroparna, precis som vi leder in renarna till hagarna idag. Fångstgroparna var troligen täckta med ris så att renen trampade igenom det när den kom springande.

Att de unga hade "fått in blicken" var tydligt när de senare hittade fler fångstgropar på egen hand.

Nu får alla i uppgift att söka och finna fångstgroparna och att räkna hur många de hittar. Det är full aktivitet, alla springer fort från grop till grop. En del fångstgropar har fallit ihop och är svåra att upptäcka. Alla undrar hur gamla dessa spår är. Det är svårt att få fram en tidspunkt för när fångstgropar grävts. Att göra en sådan här stor anläggning har krävt mycket arbete och den har säkert varit i bruk i flera hundra år. Vi kan tänka oss att hela sitan hjälptes åt för att bygga den och för att fånga in vildrenarna. Kjell-Åke visar hur arkeologerna använder en sond för att inte behöva gräva och förstöra marken när de undersöker en lämning. Han sticker ner sonden i marken och visar oss de olika jordlagren. För att ta reda på hur gammal fångstgropen är får man ta prover från de olika lagren och se om det finns växtdelar, då kan man och när gropen har slutat att användas. Att de unga hade "fått in blicken" var tydligt när de senare hittade fler fångstgropar på egen hand. De tillverkade också en egen sond av en tallgren som urholkats och som de undersökte marken med.

Den lokala platsen med nya ögon

På lägret förmedlades kunskap genom praktiska aktiviteter och personliga berättelser. På kvällen i kåtan runt elden kom berättelserna av sig själv. De äldre delade med sig berättelser om livet förr, de yngre bidrog med sina egna historier och vi samtalande om framtiden. Den unga fick möjlighet att se, höra och lära känna historien i sin närmiljö, och de fick uppleva den på en lokal plats, en historiefylld plats med många fornlämningar. De uttryckte en förundran över att ha så gamla lämningar i deras närområde, något som de inte tidigare inte vetat, trots att den ligger i lokalområdet. När vi kom till platsen var den ny för oss, men när vi lämnade den var den en mer välbekant plats för oss, naturligtvis genom vår vistelse där men även genom att vi lärt oss se spåren från tidigare generationers liv där. Vi var däremot mycket noga med att lämna platsen utan att efterlämna spår från vår korta vistelse. Innan vi åkte därifrån så tackade vi för att vi fått stanna till där ett tag.

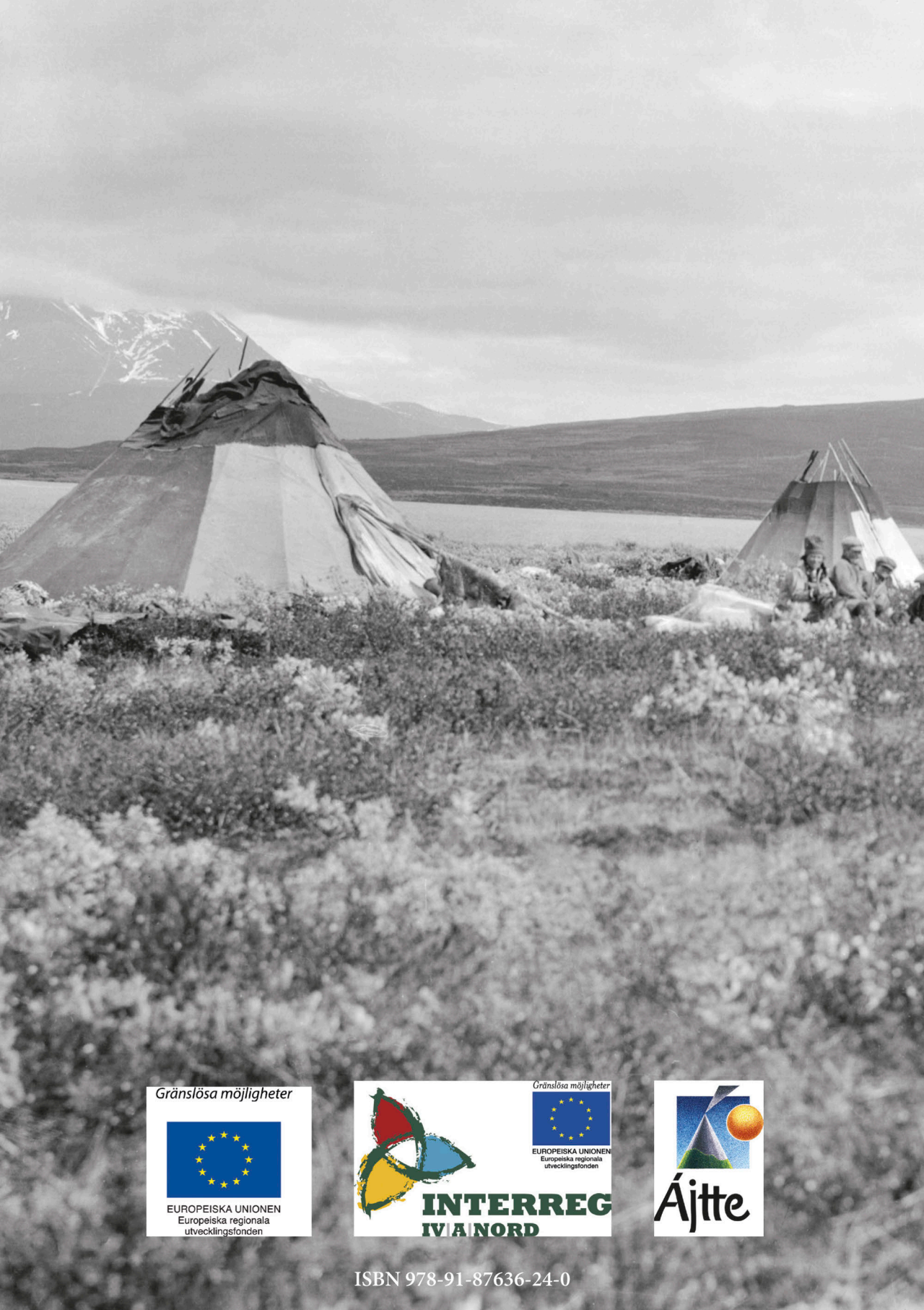
**...innan vi åkte
därifrån så
tackade vi för att
vi fått stanna till
där ett tag.**

Referenser

- Andersen, Oddmund (2008). Beingjemmer og reinlykke. *Människor i norr: samisk forskning på nya vägar*. S. 225-242
- Balto, Asta (1997). *Samisk barneoppdragelse i endring*. Oslo: Ad Notam
- Balto, Asta Mitkijá (2008). Sámi oahpaheaddjit sirdet árbevirolaš kultuvrra boahhtevaš buolvvaide – Dekoloniserema akšuvdnadutkamuš Ruota beale Sámis. *Diedđut* 4/2008. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Drake, Sigrid (1979[1918]). *Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet: etnografiska studier*. Faks.-uppl. Umeå: Två förläggare i samarbete med Västerbottens museum.
- Dunfjeld, Sigbjørn 1993. Tradisjonell samisk kunnskap og samisk forskning. I: *Tradisjonell samisk kunnskap och forskning*. Diedđut nr 5/1993. Kautokeino: Nordisk Samisk Institutt.
- Fjellström, Phebe (1985). *Samernas samhälle i tradition och nutid: [Lappish society in tradition and the present day]*. Stockholm: Norstedt
- Oskal, Nils (1999). On nature and reindeer luck. I: *Rangifer*, 20 (2-3); s. 175-180.
- Jannok Nutti, Ylva (2007). *Matematiskt tankesätt inom den samiska kulturen – utifrån samiska slöjdares och renskötarens berättelser*. Luleå Tekniska Universitet.
- Jernsletten, Jorunn (2009). *Bissie dajve. Relationer mellom folk og landskap i Voengel-Njaarke sijte*. Universitetet i Tromsø; University of Tromsø.
- Porsanger, Jelena & Guttorm, Gunvor (red.) (2011). *Working with traditional knowledge: communities, institutions, information systems, law and ethics: writings from the Árbiediehtu pilot project on documentation and protection of Sami traditional knowledge*. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla
- Sara, Mikkel Nils (2004). Samisk kunnskap i undervisning og laeremidler. I: Hirvonen, Vuokko (red.) *Samisk skole i plan og praksis: hvordan møte utfordringene i L97S? : evaluering av reform 97*. Kautokeinu: Samisk høgskole
- Åhrén, Ingvar (1988). Det samiska rummet. I: Zachrisson, Inger (red.) (1988). *Áarjel-Saemieh*. 3. Snåsa: Saemien sijte

Övrigt

Lars-Anders Kuhmunen (2005) *Árbeeatnamat* i albumet *Birrasis*, CD-skiva

Gränslösa möjligheter

EUROPEISKA UNIONEN
Europeiska regionala
utvecklingsfonden

**INTERREG
IV A NORD**

Gränslösa möjligheter

EUROPEISKA UNIONEN
Europeiska regionala
utvecklingsfonden

ISBN 978-91-87636-24-0